

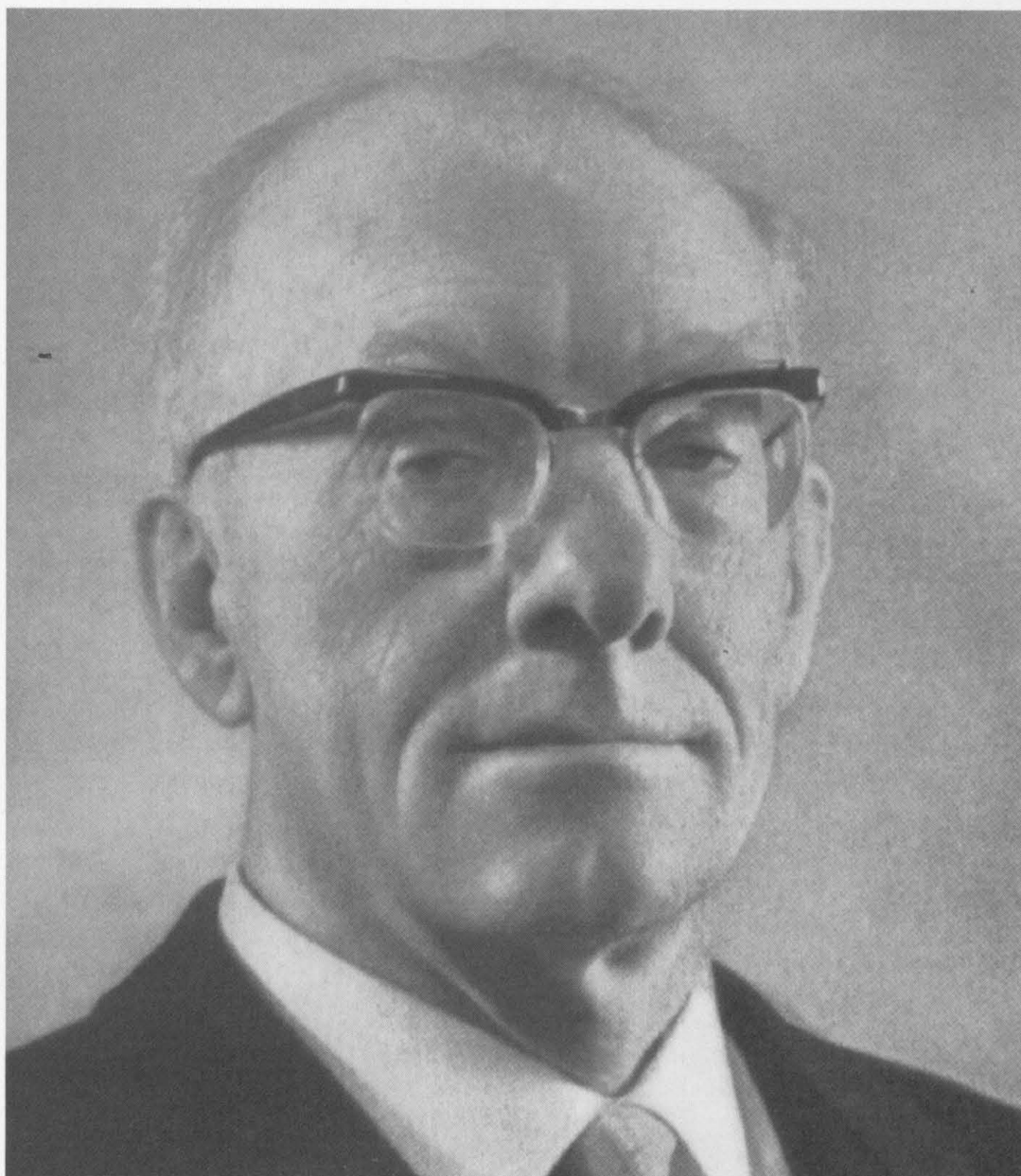
Citation:

E.P. Meijering, Levensbericht O. Cullmann, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2003, Amsterdam, pp. 13-18

Herdenking door E.P. Meijering

Oscar Cullmann

25 februari 1902 – 16 januari 1999

Oscar Cullmann

Toen Oscar Cullmann op 16 januari 1999 overleed, was hij getuige geweest van bijna de hele twintigste eeuw. Decennia lang heeft hij op zijn vakgebied, de bestudering van het Nieuwe Testament en de vroege kerk, een internationaal dominante rol gespeeld. Hij gold vooral na de Tweede Wereldoorlog als de grote antipode van de belangrijke nieuw-testamenticus Rudolf Bultmann, met wie hij een goede collegiale relatie had, al werd hij door diens leerlingen vaak fel en niet altijd zakelijk aangevalen. (Een aanbieding vanuit Marburg om Bultmann daar in 1954 op te volgen wees hij af).

Cullmann werd op 25 februari 1902 in Straatsburg geboren, dat toen – sinds 1871 – bij Duitsland hoorde. Dit betekende dat hij tweetalig werd opgevoed. Hij ontving zijn opleiding in een liberaal protestants (luthers) milieu. Hij studeerde van 1920 tot 1925 theologie en klassieke talen in Straatsburg en Parijs. Na gedurende enkele jaren leraar Duits en Grieks te zijn geweest werd hij in 1927 tot lector Grieks en in 1930 tot hoogleraar Nieuwe Testament en daarna ook vroege kerkgeschiedenis aan de universiteit van Straatsburg benoemd. In 1938 werd de lutheraan Cullmann tot hoogleraar Nieuwe Testament aan de calvinistische Theologische Faculteit van de universiteit Bazel benoemd, in 1945 ontving hij ook een leeropdracht in de geschiedenis van het vroege christendom in Parijs, onder andere aan de Sorbonne. Hij legt er in een van zijn publicaties de nadruk op dat hij in Bazel en in Parijs dezelfde colleges placht te geven, hoewel zijn leeropdracht in Bazel theologisch en in Parijs zuiver historisch was. Door zijn publicaties kreeg hij spoedig grote internationale bekendheid, wat onder andere tot uitdrukking kwam in het grote aantal gastcolleges dat hij wereldwijd gaf en door de vele eerbewijzen die hem in de loop der jaren ten deel vielen. Zo werden hem eredoctoraten verleend door de theologische faculteiten van de universiteiten van Lausanne, Manchester, Edinburgh, Lund, Debrecen, en werd hij benoemd tot lid van de Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz, van de British Academy en het Institut de France. Tot buitenlands lid van de KNAW werd hij in 1960 gekozen, op voorstel van onder andere J.H. Waszink, W.C. van Unnik en J.N. Bakhuizen van den Brink. In de Memorie van Aanbeveling wordt door hen gezegd dat Cullmann zich met zeer gevarieerde onderwerpen bezighoudt, waarbij echter de breedte geen gevaar voor de diepte insluit, doch integendeel allerlei facetten van zijn vak naar voren worden gebracht, die soms licht over het hoofd gezien worden. Van zijn methode wordt gezegd dat die hem aanleiding tot een zekere vereenvoudiging door schematisering geeft en daardoor ook wel tot tegenspraak uitlokt.

Cullmann wilde met exegetisch historische studiën ook de wereldwijde kerken dienen. Zijn oecumenische gerichtheid trok de aandacht ook buiten het protestantisme in de oosters-orthodoxe en rooms-katholieke wereld. Zo werd hij op persoonlijke titel uitgenodigd om het Tweede Vaticaans Concilie van 1962 tot 1965 bij te wonen, waarbij hij zelfs persoonlijk adviseur van paus Paulus VI was.

De ongehuwde Cullmann leidde samen met zijn zuster jarenlang in Bazel een 'Alumneum', waarin vele buitenlandse studenten een tijdelijk thuis vonden. De hier gelegde persoonlijke contacten waren dikwijls contacten voor het leven. De hoge leeftijd die hij – volledig *compos mentis* – mocht bereiken maakte dat hij de levensweg van vele van zijn leerlingen lang heeft kunnen begeleiden.

De studiën van Cullmann hebben één groot thema: de spanning die volgens hem de nieuw-testamentische geschriften laten zien tussen het 'reeds vervuld' en 'nog niet voltooid'. De verwachting van het heilshandelen van God, dat typerend is voor het jodendom, is reeds in Christus vervuld, maar de definitieve voltooiing in het Rijk van God laat nog op zich wachten. De tijd van de kerk staat in deze spanning. Met deze visie keert Cullmann zich tegen die van Albert Schweitzer en Rudolf Bultmann, voor wier wetenschappelijke werk hij groot respect had. Volgens Schweitzer deelde Jezus de verwachting van vele van zijn joodse tijdgenoten dat het Koninkrijk van God spoedig zou aanbreken, waarbij hij zichzelf wel een rol als de beslissende Bode van God toekende. In die verwachting heeft Jezus zich kennelijk vergist, en daarom kan de kern van zijn boodschap, dat wil zeggen zijn eschatologische verwachting, volgens Schweitzer onmogelijk meer normatief zijn voor de christenen. Rudolf Bultmann sloot zich hier wat de historische reconstructie van Jezus' boodschap betreft verre gaand bij aan, al waardeerde hij dit gegeven theologisch anders. Jezus' verwachting van het spoedige einde van de geschiedenis heeft volgens Bultmann voor de christenen vandaag die betekenis, dat de openbaring van God inderdaad een einde maakt aan de geschiedenis, in de zin dat Gods openbaring de mens alleen hier en nu in zijn existentie raakt en zich niet voltrekt in daden van God in de geschiedenis, waarop de gelovige zich zou moeten richten.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontbrandde in Zwitserland een heftige discussie over de juistheid van de visie van Schweitzer, een discussie die tot lang na de Tweede Wereldoorlog voortduurde. Cullmann greep daarin in als pleitbezorger voor een zgn. 'heilshistorische theologie'. Hierin accentueert hij het verschil tussen het joodse en het christelijke geloof. Volgens het joodse geloof wordt het midden van de tijd gemarkeerd door de komst van het Rijk van God: vóór die komst is de tijd van de verwachting, na de komst die van de vervulling. Volgens het christelijke geloof daarentegen ligt het midden van de tijd bij de komst van de Zoon van God in het vlees. Dit was volgens Cullmann ook al de visie van Jezus zelf, die zijn eigen leven als het keerpunt in de geschiedenis zag. Hij betoogt dit het uitvoerigst in zijn voor het eerst in 1946 verschenen en meermalen herdrukte boek *Christus und die Zeit. Die urchristliche Zeit- und Geschichtsauffassung*. Dit was een veel gelezen boek, zodat Cullmann de in 1962 verschenen derde druk ervan terecht van een nieuwe inleiding kon voorzien, waarin hij een terugblik biedt op de doorwerking van deze studie in de na-oorlogse theologie. Hij betoont zich daarin wel gekwetst door de kritiek van leerlingen van Bultmann die hem een onkritische manier van omgaan met de teksten verwijten en er zelfs van verdenken dat hij met zijn constructies de

leidingen van de kerken wilde behagen. Dat hij wetenschappelijk boven het niveau van deze critici stond maakte niet dat hij ook boven hun kritiek kon staan.

Cullmann ontkent niet dat Jezus de komst van het Koninkrijk van God nog binnen een generatie verwachtte en geen rekening hield met een (kerk)geschiedenis van eeuwen of zelfs millennia. Maar het betreft hier volgens hem een perspectivische en geen principiële vergissing. Hij ontkent wel dat de gedachte dat het heil al in Christus verschenen is een verlegenheidsoplossing zou zijn geweest voor het uitblijven van de komst van het Rijk van God. Niet de teleurgestelde verwachting van het Koninkrijk heeft geleid tot de voorstelling dat het heil eigenlijk al in Christus is gekomen, maar de verschijning van de Zoon van God op aarde, zijn leven, kruisdood en opstanding, de uitstorting van de Heilige Geest zijn gaven die de verwachting wekken dat de eindoverwinning van God op handen is. Hij gebruikt daarvoor de in die jaren sprekende vergelijking van D-day (de geslaagde landing in Normandië), die de verwachting wekt dat V-day (de dag van de eindoverwinning) spoedig zal volgen.

Cullmann bagatelliseert het belang van de 'perspectivische' vergissing van Jezus overigens niet. In 1968, het jaar van de roerige studentenopstanden, was hij rector van de universiteit van Bazel, en speelde toen een bemiddelende rol. Rond die tijd schreef hij het boekje *Jesus und die Revolutionären seiner Zeit* (Tübingen 1970). Hij betoogt daarin dat Jezus geen politieke revolutionair was, maar wel radicale kritiek op de *status quo* leverde vanuit zijn verwachting van de spoedige komst van het Rijk van God. Aangezien Jezus die komst spoedig verwachtte, lagen structurele maatschappelijke hervormingen buiten zijn gezichtsveld. Hedendaagse christenen, die deze verwachtingen niet meer hebben, moeten zich ten opzichte van de maatschappelijke structuren dan ook anders opstellen dan Jezus had gedaan.

Cullmann zag het ook als zijn taak vanuit de exegese tussen de kerken te bemiddelen en tussen de traditie en de eisen van het heden. Hij doet dit op een bijzonder opmerkelijke manier in zijn in 1952 verschenen boek *Petrus. Jünger – Apostel – Märtyrer. Das historische und das theologische Problem*. Hij betoogt daarin niet alleen dat de zgn. belijdenis van Petrus, waarin deze Jezus als de Messias belijdt, historisch is, maar ook dat de woorden van Jezus, waarin deze Petrus de rots noemt waarop hij zijn gemeente zal bouwen, die niet door de poorten van het dodenrijk zal worden overwonnen, en Petrus de volmacht geeft om met de sleutels van het Koninkrijk op aarde te binden en te ontbinden, waarschijnlijk door Jezus gesproken zijn. Dit laatste werd met name in de liberale protestantse traditie ontkend. Hiermee komt Cullmann de rooms-katholieke visie op Petrus als 'de eerste paus' opvallend ver tegemoet. Hij accentueert evenwel dat de rol van Petrus uniek is en dat niet bedoeld kan zijn dat hij in zijn functie door de bisschoppen van Rome zou worden opgevolgd.

Ook wat betreft het protestanten en katholieken verdeeld houdende vraagstuk van de verhouding tussen Schrift en traditie bemiddelde Cullmann. In aansluiting bij de

onder andere door Bultmann gevolgde methode van de 'Formgeschichte' laat ook Cullmann zien dat de nieuw-testamentische geschriften, vooral de evangeliën, het product zijn van een traditie en dat in die zin de Schrift niet, zoals de protestanten altijd wilden, boven de traditie mag worden geplaatst. Maar hij is wel van mening dat de eerste fase van de traditie, die haar neerslag vindt in de geschriften van het Nieuwe Testament, de norm voor de verdere traditie moet zijn. Dit leidt hem ook tot een behoedzame kritiek op het kerkelijke dogma. Dat blijkt duidelijk uit zijn invloedrijke studie *Die Christologie des Neuen Testaments*, Tübingen 1957. Onder nieuw-testamentici heerst sinds het begin van de twintigste eeuw een grote scepsis ten aanzien van de mogelijkheid de visie van Jezus op zichzelf te reconstrueren, en een nog grotere scepsis ten aanzien van de mogelijkheid om een continuïteit tussen de predikende Jezus en de door de apostelen gepredikte Jezus Christus te laten zien. Cullmann nu betoogt via een historische methode, waarbij hij de betekenis van de verschillende christologische titels voor Jezus in zijn aardse bestaan, in zijn staat van verhoging, als de op het einde der tijden komende en als de preëxistente analyseert, dat het wel degelijk mogelijk is een betrouwbaar beeld te schetsen van Jezus' zelfbewustzijn, en dat er een duidelijke continuïteit is tussen de visie van Jezus op zichzelf en die van de apostelen op hem.

Ook deze studie van Cullmann stuitte op globale kritiek, waardoor hij zich geïrriteerd toonde. Zelf was hij van mening dat zijn beeld van de christologie van het Nieuwe Testament zou moeten leiden tot een herziening van het christologische dogma van de kerk, omdat hij meent te hebben aangetoond dat het spreken van de apostelen over Jezus van functionele aard is, d.w.z. dat daarin tot uitdrukking wordt gebracht wat God in Jezus doet en openbaart, en niet, zoals dat van het dogma, substantieel of ontologisch is, dat wil zeggen vraagt naar het wezen en de natuur van Jezus als de Zoon van God. Cullmanns kritiek op het Jezus-beeld van de kritische bijbelwetenschap, vooral die in het voetspoor van Bultmann, kwam begrijpelijkerwijs harder aan dan die op het kerkelijke dogma. Cullmann liet immers staan dat Jezus zich in unieke zin als de Zoon van God beschouwde en plaatste alleen een vraagteken achter het 'Messias-bewustzijn' van Jezus, omdat Jezus de titel Messias politiek te beladen achtte.

Op een vergelijkbare manier benaderde Cullmann in een historische studie het christelijke kerstfeest. Daarop was allang de kritiek geleverd dat het hier een heidens zonne-feest betreft dat slechts zijdelings aansluit bij de betekenis die de geboorte van Jezus voor de schrijvers van het Nieuwe Testament heeft. Cullmann probeert in zijn boekje *Die Entstehung des Weihnachtsfestes* uit 1990 (een omwerking van het in 1947 verschenen boekje *Weihnachten in der alten Kirche*) aan te tonen dat het kerstfeest recht doet aan de kosmische betekenis, die de openbaring in Christus volgens het Nieuwe Testament heeft.

Met zijn vele boeken en haast talloze artikelen heeft Cullmann als geleerde en gelovige theologen en ambtsdragers aan de top en de basis van de kerken geïnspi-

reerd. We kunnen dit levensbericht het beste afsluiten met de woorden die W.C. van Unnik – wellicht de belangrijkste Nederlandse nieuw-testamenticus van de twintigste eeuw en zelf iemand met een wereldwijde wetenschappelijke uitstraling – tot Cullmann richtte in het ‘Vorwort’ van het hem ter gelegenheid van zijn 60e verjaardag aangeboden ‘Festschrift’ *Neotestamentica et Patristica*: ‘Gott hat Sie mit herrlichen Gaben gesegnet; Sie haben die Aufgaben, die mit diesen Gaben verbunden waren, verstanden und in Ihrem Leben zu erfüllen versucht. Durch Ihr gesprochenes und geschriebenes Wort haben Sie vielen ‘all over the world’ neue Einblicke in die Verkündigung des Neuen Testaments sowie in die Geschichte der alten Kirche geschenkt und wurden viele zu neuer Arbeit in Übereinstimmung oder im Widerspruch angeregt.’